

УДК 349.22

З.І. ШЕВЧУК, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

СТРУКТУРА ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ

Ключові слова: структура права на судовий захист, трудові права

Говорячи про структуру права на судовий захист трудових прав, перш за все треба розглянути питання про структуру суб'єктивного цивільного права як такого. В контексті цієї роботи вбачається за доречне зробити це через призму теорії регулятивних та охоронних суб'єктивних прав. У зв'язку з цим виникає необхідність проаналізувати існуючі в літературі варіанти вирішення наступних питань: про взаємовідносини суб'єктивного цивільного права і права на захист; про характер юридичних можливостей управомоченого, що виникають внаслідок порушення або оскарження його суб'єктивного права; про основні види та зміст цих можливостей.

Право на судовий захист розглядали в різних аспектах такі вчені, як О.І. Антонюк, В. Бурак, В.П. Грибанов, П.Ф. Єлісейкін, А.Г. Жуковський, А.М. Колодій, В.Т. Малярченко, П.М. Рабинович, Г.П. Тимченко, Ю.М. Тодика та ін. Проте, існують невирішені питання щодо структури права на судовий захист за трудовим законодавством України. Тому метою статті є з'ясування структури права на судовий захист трудових прав. Для досягнення поставленої мети планується вирішити такі основні завдання: обґрунтувати, що право на судовий захист є самостійним охоронним цивільним правом; здійснити аналіз діючого цивільного і трудового законодавства; визначити структуру права на судовий захист трудових прав.

У науці цивільного права існує погляд, згідно з яким суб'єктивне цивільне право складається з трьох елементів (можливостей): права на свої дії, права на чужі дії та права на

захист [1, с.23]. Окрім цього існує думка, що право на захист являє собою самостійне охоронне суб'єктивне цивільне право [2, с.77; 3, с.11]. Це право з'являється у власника регулятивного права в момент порушення або оспорування останнього і реалізується в рамках виникаючого при цьому охоронного цивільного правовідношення [4, с.104].

Охоронне суб'єктивне право або право на захист приймає або форму права на позов, або форму охоронного права на вчинення односторонньої дії [5, с.6]. В рамках даного дослідження нас цікавить саме перша форма цього права. Проте, в якій би формі право на захист ні виступало, воно завжди фігурує в якості самостійного суб'єктивного права і не є складовою частиною регулятивного суб'єктивного права.

У зв'язку з викладеним важко погодитися з М.М. Агарковим, який дає наступне трактування права на позов: «Кожне право включає правомочність на його здійснення окрім та проти волі іншої сторони, тобто в примусовому порядку... Правомочність здійснити цивільне право щодо певної особи окрім та проти волі останньої... називається правом на позов в сенсі цивільного права або правом на позов у матеріальному розумінні (на протилежну праву на позов в процесуальному розумінні, тобто праву на судовий захист). Право на позов в матеріальному розумінні є складовою частиною того чи іншого цивільного права: права власності, права вимоги з позики... тощо» [6, с.109]. У літературі справедливо зазначалося, що ця концепція страждає цілим рядом недоліків [7, с. 20–29].

По-перше, якщо припустити, що право на позов є складовою частиною регулятивного суб'єктивного права, то доведеться визнати, що його виникнення передуює виникненню кореспондуючого йому охоронного юридичного обов'язку (наприклад, доведеться визнати, що вимога до роботодавця про стягнення несплаченої заробітної плати з'являється ще до виникнення самої заборгованості). Але цей висновок не узгоджується з цивілістичною теорією, яка виходить з того, що кожному

суб'єктивному праву кореспондує зустрічний юридичний обов'язок [8, с.33; 9, с.255].

По-друге, з концепції М.М. Агаркова випливає, що виникнення права на позов, а отже, і початок перебігу позовної давності по цьому праву відбувається в момент виникнення суб'єктивного права, складовим елементом якого є право на позов, тобто відбувається при відсутності правопорушення. Однак подібний висновок суперечить законодавству, яке пов'язує позовну давність з порушенням права як з об'єктивним моментом, що обумовлює початок її перебігу.

Таким чином, право на судовий захист є самостійним охоронним правом. Розглянуті вище концепції права на позов як елемента регулятивного суб'єктивного права або особливого стану останнього не мають під собою підстав.

Необхідно зазначити, що питання про співвідношення права на судовий захист та регулятивного суб'єктивного права має не тільки теоретичне, а й практичне значення: те чи інше його рішення дає підставу до відповідних рекомендацій юрисдикційним органам про правила застосування законодавства.

На відміну від регулятивних суб'єктивних прав право на судовий захист має ту особливість, що воно може бути здійснено в примусовому порядку юрисдикційним органом. Так, наприклад, якщо роботодавець не здійснив оплату вимушеного прогулу з ініціативи адміністрації підприємства, то у працівника виникає право на позов у формі вимоги про оплату цього вимушеного прогулу. Цю вимогу зобов'язана особа може виконати добровільно, не доводячи справу до суду. Але якщо добровільного виконання не буде, уповноважена особа заявить відповідну вимогу в юрисдикційний орган (суд), який реалізує її окрім та проти волі зобов'язаної особи.

Охоронне правовідношення, елементом якого є вимога, являє собою правовий зв'язок активного типу, оскільки носієм юридичного обов'язку тут завжди виступає конкретна особа. При цьому вимога за своїм характером найближче до зобов'язального права вимоги.

І тому, й іншому кореспондує юридичний обов'язок *facere* (*Facere* (лат. – *зробити*) – в римському праві являє собою обов'язок виконати певні дії. На противагу від *non facere* (лат. – *не зробити*) – обов'язок утримуватися від будь-яких дій.).

Вимога служить засобом захисту суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу і тому не може бути направлена на утримання від дій. Саме поняття захисту передбачає певну позитивну діяльність [10, с.116]. Така форма належної поведінки, як *non facere*, характерна для абсолютних правовідносин і неприйнятна для охоронних правовідносин, елементом яких виступає вимога. Очевидно, що в більшості випадків уповноважена особа не в змозі захистити порушене регулятивне право або охоронюваний законом інтерес своїми власними діями; для цього потрібні дії зобов'язаної сторони охоронного правовідношення. В іншому випадку, при бездіяльності обох сторін правовідносини, було б незрозуміло, яким чином і якими способами здійснюється захист прав і охоронюваних законом інтересів.

З вищезазначеного випливає, що право на судовий захист трудових прав є самостійним охоронним суб'єктивним правом суб'єкта трудових правовідносин. При цьому аналіз діючого законодавства свідчить, що в матеріально-правовому аспекті право на захист взагалі включає в себе наступні елементи: 1) можливість особи, право якої порушене, використати не заборонені законом засоби примусу на порушника, у тому числі і за допомогою самозахисту; 2) можливість особи, права якої порушені, звернутися до компетентного органу (державного чи іншого) з вимогою про захист порушеного права.

Якщо вести мову про право саме на безпосередній судовий захист, тоді його матеріально-правовий зміст зводиться лише до другої правомочності, де компетентним органом, звичайно, буде виступати суд. Також необхідно погодитися з висновком В.П. Грибанова про те, що вказані можливості пов'язані з характером порушеного права [11, с.107]. Тому

в багатьох випадках вид правомочності визначаються законодавством. Так, вирішення колективного трудового спору можливе лише шляхом здійснення примирних процедур. Однак необхідно додати, що право на захист передбачає наявність у працівника відповідного права, а також наявність факту його порушення.

За сучасних умов господарювання кількість порушень прав працівників постійно зростає, до того ж найбільша кількість порушень вимог трудового законодавства пов'язана з ненаданням або зменшенням встановлених гарантій і компенсацій, а також з порушенням режиму робочого часу, часу відпочинку та з незаконним звільненням і переведенням на іншу роботу [12, с.4].

Розглядаючи проблему структури права на судовий захист трудових прав, слід зупинитися на питанні процесуального змісту цього права, який являє собою певний комплекс можливостей управленої особи. Єдиної думки у науці на зміст цих можливостей не існує. Так, В. Бурак виділяє три таких можливості:

1) можливість звернутися з вимогою про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу до суду в передбаченій законом формі;

2) можливість користуватись усіма передбаченими законом правами в процесі розгляду своєї вимоги, визначеними щодо цієї форми захисту прав;

3) можливість оскаржувати у визначеному законом порядку рішення компетентного органу (суду) [13, с.180].

Вказане безпосередньо впливає зі ст.55 Конституції України, в якій проголошується, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповід-

них міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [14].

Слід погодитися з думкою С.В. Моліцького та визнати, що право на судовий захист являє собою не тільки можливість звернення до суду, але й розгляд питання судом з винесенням рішення, у разі невиконання якого суб'єкт матиме можливість звернутися за здійсненням примусового виконання. Тоді з боку процесуальної форми право на судовий захист включає в себе принаймні чотири основні можливості: 1) можливість уповноваженої особи звернутися з вимогою про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу до суду у позовній або іншій передбаченій законом формі; 2) можливість користуватися усіма передбаченими законом правами і гарантіями в процесі розгляду цієї вимоги, встановленими стосовно до даної форми захисту права; 3) можливість оскарження, опротестування у встановленому законом порядку рішення суду у даній справі; 4) можливість звернутися за здійсненням примусового виконання рішення [15, с.550]. На нашу думку, перелік правомочностей, запропонованих С.В. Моліцьким, що складають структуру права на судовий захист трудових прав доречно було б доповнити ще двома: право на незалежний та неупереджений суд; право на задоволення позову в суді. Отже, у кінцеву вигляді структура права на судовий захист трудових прав складається з наступних правомочностей:

1) право на незалежний та неупереджений суд;

2) можливість уповноваженої особи звернутися з вимогою про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу до суду у позовній або іншій передбаченій законом формі, тобто право на пред'явлення позову;

3) можливість користуватися усіма передбаченими законом правами і гарантіями в

процесі розгляду цієї вимоги, встановленими стосовно до даної форми захисту права, тобто право на участь у судовому розгляді справи;

4) право на задоволення позову в суді;

5) право на оскарження у встановленому законом порядку рішення суду;

6) право на виконання судового рішення.

Розглянемо елементи цієї структури більш детально.

Право на незалежний і неупереджений суд. Реалізація права на судовий захист є можливою лише за умови незалежного та неупередженого суду. Аналіз чинного законодавства дає підстави для висновку про те, що незалежність суду – це спроможність суду здійснювати правосуддя, не піддаючись будь-якому втручання, насамперед з боку інших гілок влади.

Неупередженість означає, що судді мають бути вільними від особистих прихильностей чи упереджень.

Право на звернення до суду з позовом про захист трудових прав передбачено у статтях 231–233 Кодексу законів про працю України, які розвивають конституційне положення про те, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Право на участь у судовому засіданні є одним з елементів структури права на судовий захист. Зазначене право логічно впливає із права на пред'явлення позову.

Щодо питання відносно відмежування права на задоволення позову в суді від права на пред'явлення позову можна зазначити, що право на задоволення позову, як і право на позов, є складною правовою категорією, яка включає як матеріально-правовий, так і процесуально-правовий елементи. Це пояснюється насамперед тим, що реалізація цього права проходить у своєму розвитку дві стадії: 1) позапроцесуальна, на якій формується матеріально-правова основа для задоволення майбутньої вимоги про захист (передумови права на задоволення позову); 2) процесуальна, яка передбачає умови реалізації права на задоволення позову.

Відповідно до п.8 ч.3 ст.129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом [14]. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень є формою перевірки законності та обґрунтованості рішень суду вищестоящим судом з метою скасування неправильних судових рішень.

Правом апеляційного та касаційного оскарження наділені дві групи осіб: 1) особи, які беруть участь у справі. Це право має кожна з цих осіб окремо. Подання колективних скарг не допускається. Разом з тим, передбачено право приєднатися до скарги (ст.299) [16]; 2) особи, які не беруть участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки. Ці особи набувають права оскаржити рішення суду тому, що воно прийнято щодо їх прав або (та) обов'язків, в той час як вони участі у цій справі не брали.

Право на виконання судового рішення є завершальним у структурі права особи на судовий захист і, власне, є тією метою, заради якої особа й звертається до суду з позовом. Без права на виконання судового рішення структура права на судовий захист не мала б логічного завершення і мотивації. Передумовами права на виконання судового рішення є: 1) ухвалення судового рішення; 2) набрання судовим рішенням законної сили, окрім випадків, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України.

Отже, право на судовий захист трудових прав є самостійним охоронним суб'єктивним правом суб'єкта трудових правовідносин. В матеріально-правовому аспекті право на судовий захист включає в себе можливість особи, права якої порушені, звернутися до суду з вимогою про захист порушеного права або інтересу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибанов В. П. Право на защиту как одно из правомочий субъективного гражданского права / В. П. Грибанов // Вестник МГУ. Серия XII. Право. 1968. – № 3. – С. 22–28.

2. Крашенинников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту / Е. А. Крашенинников // Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – 1979. – Вып. 4. – С. 73–82.
3. Бутнев В. В. Понятие субъективного права / В. В. Бутнев // Философские проблемы субъективного права. – Ярославль, 1990. – С. 11.
4. Ананьева Ж. О классификации гражданских правоотношений / Ж. О. Ананьева // Ученые записки Тартуск. ун-та. – 1972. – Вып. 298. – С. 101–108.
5. Крашенинников Е. А. Право на защиту / Е. А. Крашенинникова // Методологические вопросы теории правоотношений. – Ярославль, 1986. – С. 5–12.
6. Агарков А. А. Гражданское право / [под ред. М. М. Агаркова и Д. М. Генкина.] – М., 1944. – Т. 1. – 419 с.
7. Крашенинников Е. А. К теории права на иск / Е. А. Крашенинников. – Ярославль, 1995. – 76 с.
8. Bierling E.R. Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe. – Gotha, 1883. – Teil II.
9. Gierke O. Deutsches Privatrecht. – Leipzig, 1895. – Bd. 1.
10. Петражицкий Л. И. Очерки философии права / Л. И. Петражицкий. – Спб., 1900. – Вып. 1. – 138 с.
11. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
12. Суд на захисті трудових прав // Праця і зарплата. – 2008. – № 16 (596). – С. 4–5.
13. Бурак В. Поняття права на захист трудових прав працівників / В. Бурак // Вісник Львівськ. ун-ту. – Серія юрид. – 2009. – Вип. 48. – С. 177–182.
14. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
15. Молицький С. В. Право на судовий захист трудових прав / С. В. Молицький // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 548–552 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11mveztp.pdf>.
16. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р., № 1618–IV // ВВР України. – 2004. – № 40, 40–42. – Ст. 492.

Шевчук З. І. Структура права на судовий захист трудових прав / З. І. Шевчук // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 769–773 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12sziztp.pdf>

Розглянуто основні наукові позиції про співвідношення охоронних та регулятивних правовідносин, запропоновано структуру права на судовий захист трудових прав.

Шевчук З.И. Структура права на судебную защиту трудовых прав

Рассмотрены основные научные позиции о соотношении охранительных и регулятивных правоотношений, предложена структура права на судебную защиту трудовых прав.

Shevchuk Z.I. Structure of Right of Judicial Defence of Labour Rights

Principal scientific items are considered about correlation of protective and regulative legal relationships, the structure of right is offered of judicial defence of labour rights.